

AȘEZĂRILE VÂLCENE: SATUL, GOSPODĂRIA, LOCUINȚA.

Ionuț Dumitrescu

Summary

The Valcea village, is build by its geographical position and through a rich culture, spiritual and material, in the largest county of Oltenia.

By the establishments, by skils, Valcea represents characteristics of an ethnographic area entirely distinguished, with old and vigorous traditions.

One of the most important thing is that, how the population established in such environmental conditions. The Valcea traditional house, and all what the man build in this area, has one of the most intense and continuous preo-cupation, going from the attention of the details, of the lusciousity, to the beautiful constructions in the landscape.

As in other Romanian areas, from one part to another, of the Carpathians, the architectural tradition used also in Valcea, especially the timber, for the construction, not only for houses, but also other different constructions and tools.

This way, we can talk of a real "civilization" of timber, wich linger in admirabil forms, uniting the functions with the artistic appeareance.

Satul vâlcean se încadrează, prin situarea sa geografică și printr-o seamă de elemente de cultură materială și spirituală în ținutul mai larg al Olteniei. Prin configurația așezărilor, prin dezvoltarea meșteșugurilor, Vâlcea prezintă caracteristici ale unei zone etnografice distincte cu străvechi și viguroase tradiții. Una din trăsăturile caracteristice constă în faptul că așezările s-au dezvoltat extrem de bine în condițiile de relief. În zona de contact cu muntele, așezările s-au dezvoltat îndeosebi în depresiunile ce se înșiră de la est la vest, în partea de miazănoapte a județului (Loviștea, Jiblea, Berislăvești, Muereasca, Dobriceni

Zmeurat, Horezu), iar spre sud, cu precădere pe cursul văilor, ce au direcția nord sud (Govora, Otăsău, Luncavăț, Cernișoara, Tăraia, Olteț). Această concentrare a populației în depresiunile subcarpatice și pe cursul râurilor este specifică pentru configurația etnografică a zonei. În depresiuni localitățile se află mai la adăpost de intemperii și beneficiază de climatul mai blând de aici¹.

Exploatarea străveche a sării la Ocnele Mari și împrejurimile lor, ca și rolul, nu numai de a apăra ținutul bogat în sare de aici, dar și de a păzi accesul pe Valea Oltului peste Carpați, sunt factorii principali de care este legată în mare parte vechimea și aglomerarea mai mare a populației și a așezărilor de aici. Factori ai cadrului fizico-geografic, pe de o parte, și ai celui social istoric și economic, pe de altă parte, explică particularitățile de dezvoltare a vieții și activității umane de pe teritoriul județului Vâlcea².

Onomastica așezărilor vâlcene păstrează până astăzi denumiri ale practicării unor ocupații, ale formelor de teren, dar și ale unor acțiuni sociale din timpuri ceva mai apropiate de noi³.

Toponimia a consemnat și practicarea îndeletnicirilor de bază: cultivarea pământului și creșterea animalelor într-o perioadă când pădurile erau mult mai abundente. Denumiri de poiană, runc, jăriște, laz, ciunget, denotă o intervenție a omului asupra pădurii cu scop pastoral ori agro-pastoral, într-o perioadă în care creșterea populației într-o vatră s-a făcut prin acel fenomen numit roire la vatra satului(4).

Lucrările călătorilor străini, o serie de documente cartografice, au menționat abundența pădurilor în fosta provincie istorică Țara Românească. Bogăția materialului lemnos, existentă din toate timpurile în ținutul Vâlcii, diversitatea arborilor și a pomilor ce a permis o gamă largă atât în sistemul constructiv, cât și în ornamentica de excepție prin îmbinarea utilului cu frumosul, consacră Vâlcea ca una dintre cele mai prolifiche zone etnografice din țară.

Privite tipologic, așezările vâlcene ne dezvăluie modalitățile de organizare socio-economică pe criterii bine stabilite. Astfel, Vâlcea, ca și Gorjul, a fost zona cu cele mai mari procente de sate libere din toată Oltenia și Muntenia. Aceste sate se caracterizau, cel puțin în anumite perioade istorice, printr-un volum de populație sensibil mai mic decât al satelor aflate sub stăpânire boierească(5). În cadrul satelor moșnenești, pământul satului era socotit a fi devălmaș, adică bun al întregii obști a sătenilor, de la care fiecare obștean trăgea foloase, prin muncile pe care le putea face, el și cu familia lui, desțelenind și lăzuind(6).

Privite prin prisma evoluției în timp, așezările vâlcene au avut inițial alte vetre. Așa cum au declarat o serie de informatori, în trecut nu exista o ordine a perimetrului construibil, gospodăriile fiind dispensate pe tot hotarul. Acțiunea începută în sec. al-XVIII-lea, în timpul ocupației austriece, continuată după Regulamentul Organic de tragere la linie a satelor s-a făcut din considerente economice. Acest proces, desăvârșit în a doua jumătate a sec al XIX-lea, a

însemnat o accentuată coborâre a vetrelor cu 2-4 km în medie, favorizând, în felul acesta, atât circulația, cât și legătura cu alte localități, în special târguri, unde se desfășeau surplusurile.

Ca structură, adică după modul cum sunt orânduite gospodăriile în cuprinsul vetrei, predomină satele cu structura răsfirată, tipică regiunilor de dealuri. În partea de nord, cunoscută în literatura de specialitate sub numele de Țara Loviștei, întâlnim tipul de așezare cu case risipite, caracteristic zonelor tradiționale de munte. În sudul zonei Vâlcea este răspândit tipul de sat adunat, unde se face trecerea la câmpie, în care terenul a permis concentrarea vetrei de sat în defavoarea hotarului agricol. Din punct de vedere al așezării satelor după formele de relief, în Vâlcea întâlnim următoarele categorii: sate de vale, cu case înșirate pe malul apei sau pe prima terasă foarte joasă; sate de coastă, cu casele risipite pe dealuri; sate de creastă, cu case înșirate de-a lungul drumului ce merge pe creasta dealului. Se cunosc, cu cât este vorba de vremuri mai apropiate, puncte adunate, grupate mai ales pe marile drumuri. Este, deci, vorba aici, ca în atâtea alte regiuni ale țării, de un proces care duce treptat satele de la forme laxe cu case depărtate, la forme din ce în ce mai adunate, indiferent de așezarea lor geografică(7).

Bogatele resurse naturale ale pământurilor vâlcene au oferit, din timpuri străvechi, condiții prielnice practicării unor ocupații tradiționale cum sunt cultivarea pământului, viticultura, pomicultura, creșterea animalelor. Asemenea altor zone deluroase și muntoase ale țării, cu suprafețe arabile întinse, dar și cu bogate resurse de materii prime, și aici, populația și-a căutat surse de venituri suplimentare în practicarea a numeroase meșteșuguri: prelucrarea pietrei, a lemnului, a lutului.

Între Olt și Olteț, printre dealurile din jumătatea de nord a Vâlcii, se află situate cele mai însemnate centre olărești ale regiunii; Hurez-Olari este așezat chiar sub munte, în apropierea mănăstirii Hurez, ridicată de Constantin Brâncoveanu, la începutul veacului al XVIII-lea. Buda stă tot pe culmea unui deal în apropiere de Râmnicu Vâlcea; Vlădeștii sunt situați pe șoseaua ce leagă Rm.Vâlcea de Olănești; Slătioara stă în apropierea apei Oltețului, graniță între Vâlcea și Gorj și, în același timp, locul de întâlnire a doua însemnate zone etnografice; în sfârșit, cel mai sudic centru este satul Dăiești(8).

Specializarea în prelucrarea lemnului s-a adâncit continuu, această îndeletnicire deținând până în sec al XIX-lea o pondere însemnată în cadrul economiei țărănești vâlcene. Până în a doua jumătate a sec. XX-lea, Vâlcea s-a numărat printre zonele cu o intensă activitate în domeniul prelucrării lemnului. În acest sens amintim că au existat meșteșugari cu strictă specializare care s-au constituit în centre puternice de lemnari (Câineni, Greci), dulgheri (Băbeni, Bogdănești, Călimănești, Gușoeni, Muereasca de Sus), fluierari (Vaideeni, Urșani), la care adăugăm pe cele în care s-a confecționat mobilier țăranesc (Romanii de Sus, Poiana-Perișani, Călinești, Valea lui Stan). În acest din urmă domeniu, Vâlcea constituie, de altfel,

o zonă reprezentativă pentru Oltenia, atât sub aspectul numeric al centrelor, cât și al diversității produselor și al realizării tehnice și artistice a pieselor (9).

Gospodăria țaranului vâlcean poate fi privită din următoarele puncte de vedere: gospodăria permanentă în vatra satului, gospodăria sezonieră și gospodăria temporară. Gospodăria permanentă, așezată în vatra satului, cuprinde casa de locuit, acareturile destinate creșterii animalelor, acareturile necesare depozitării produselor agroalimentare (hambarul, pătutul, magazia, căsoaia). La acestea se adaugă împrejmuirea, poarta, fântâna, cunia, și "umblătoarea". Caracteristica principală a organizării gospodăriei tradiționale din Vâlcea era tendința de retragere a casei către mijlocul lotului de pământ ce forma bătătura, ceairul (10) sau curtea. În continuarea curții se întinde grădina unde se cultivă legume. Aceasta este la rândul ei compartimentată după nevoile gospodăriei: o parcelă pentru legume, o mică livadă de pomi fructiferi, o suprafață cu viță de vie, alta cu flori, etc. Orientarea casei este determinată, în primul rând, de soare, fațada fiind, în general, îndreptată spre sud, și, uneori, spre răsărit.

Din punct de vedere economico-funcțional gospodăriile vâlcene se împart în următoarele categorii: gospodării cu economie axată pe creșterea animalelor, gospodărie cu economie axată pe cultivarea pământului și creșterea animalelor, gospodărie cu economie axată pe creșterea animalelor și viticultură și gospodării cu economie mixtă (mai mult de două ocupații). Anexele gospodărești sunt amplasate fără anumite reguli sau după reguli mai mult sau mai puțin rigide : pe o latură, în prelungirea casei, ori pe două laturi, paralele cu casa. În zona montană a Vâlcii, unde predomină gospodăria axată pe creșterea animalelor, construcțiile anexe dominante sunt, în special, cele pentru adăpostirea animalelor și a hranei necesare acestora. În zona deluroasă, alături de creșterea animalelor, o pondere însemnată o au pomicultura și viticultura. Adăposturile pentru animale continuă să rămână construcțiile de bază, alături de care apar anexe adecvate practicării ocupațiilor specifice acestui areal: uscătorii și cuptoare pentru fructe, pivnițe pentru vin, povere.

Unitatea ansamblului gospodăresc se manifestă și în alcătuirea sa din punct de vedere al materialelor și tehnicilor de construcție (11). Pentru pereții anexelor gospodărești din Vâlcea, materialul tradițional utilizat cu preponderență a fost lemnul, mai ales sub forma cununilor orizontale de bârne. Există o strânsă corelație între materialul de construcție și mediul ambiental, cu formele specifice de relief, dar și cu bogățiile naturale. Este cât se poate de firesc ca în Vâlcea, o regiune cu păduri și arboret din abundență, să predomine lemnul. Anexe gospodărești cu pereții din pământ bătut sau chirpici s-au construit în unele sate din partea sudică, în vreme ce în zona nordică s-au ridicat grajduri sau povere cu pereții din piatră de prund rotundă. În unele sate din Țara Loviștei piatra se folosea pentru spatele acareturilor, ce adăposteau animalele, fie sterp (fără liant), fie cu mortar de var.

Împrejmuirea gospodăriilor din Vâlcea a fost realizată în timp din diferite

materiale și în diferite tehnici. În zona montană au existat gospodării fără împrejmuiți sau despărțiți prin terenuri cultivate. S-au folosit gardurile naturale din măracini din nuiiele împletite, din uluci de anine și din lați de stejar. În trecut se făceau garduri din pari lați și groși de 15-20 de cm. făcuți cu securea și împlețiți, sus, cu 4-5 rânduri de nuiiele(12). Fațadele gospodăriilor erau lucrate îngrijit, gardul, din ulucă, fiind realizat astfel: se înfingeau pari din doi în doi metri, se fixau două rânduri de lați și se bătea uluca vertical; ea era de cele mai multe ori "lucrată" la partea superioară.

Sursele de apă potabilă construite, în vatra satului, au ținut cont de natura acestuia, de mărimea și de puterea economică a fiecărei familii în parte. Două sunt categoriile de fântâni din vatră: cele de folosință comună realizate fie de obștea satului la intersecția unor drumuri principale, fie de anumiți săteni pentru cinstirea memoriei înaintașilor, și cele particulare. Acestea din urmă erau construite spre șosea, cu posibilități de alimentare din drum prin practicarea unei porțițe sau a unui pârliaz. În decursul timpului s-au cristalizat trei tipuri de asemenea construcții, și anume: știubeiul simplu, știubeiul cu cumpănă și fântânile cu roată. În hotarul satului cea mai remarcabilă realizare este "fântâna cu cai". Aceasta este formată din următoarele elemente: zăcătoarea, o groapă dreptunghiulară, de obicei necăptușită în interior (sub apă), loazbele la suprafață, fruntarul la fațadă și blănille laterale terminate sub formă de capete de cai.

Nucleu polarizator al tuturor acțiunilor întreprinse de familie (adăpost, hrană odihnă), locuința tradițională vâlceană, dezvoltată ca plan și funcționalitate, înscrisă Vâlcea într una dintre cele mai conservatoare și inovatoare, în același timp, zone etnografice, chiar exemplarele contemporane denotând dorința și reușita de preluare tradițională și adaptarea actuală într-o simbioză perfectă util-plăcut. Istoriceste, locuința vâlceană s-a dezvoltat, ca în toată țara, de la formă simplă la cea complexă, aici intervenind și factorii socio-economici, materialele și cunoștințele tehnice. Abundența materialului lemnos "-pădurile cădeau pe sat"- a fost determinantă în realizarea arhitecturii lemnului într-un mod esteticofuncțional superior altor zone. În același timp, bogăția de materii prime și priceperea meșterilor a însemnat și o sursă de câștig, foarte multe construcții fiind desfăcute în zone mai sărace în lemn.

Din punct de vedere planimetric, în Vâlcea se întâlnesc următoarele tipuri de locuințe tradiționale:

A) Locuința cu o singură încăpere și intrare directă din bătătură ;

B) Locuința cu tindă și încăpere cu o singură intrare directă din bătătură sau de pe prispă;

C) Locuința cu două încăperi și tindă, cu una sau două intrări directe de pe o sală închisă. În acest caz, tinda poate fi plasată central, cu două intrări directe, sau în fața camerei de zi, numită "la foc", cu o singură intrare directă de pe sală ori foișor.

D) Locuința cu două încăperi, fără tindă, cu o singură intrare directă. Planul acesta a rezultat prin renunțarea la tindă și supradimensionarea camerei “la foc”.

E) Locuința cu mai mult de două încăperi, cu sau fără tindă, cu două intrări directe. În acest caz una din încăperi devine camera de primire pentru oaspeți. În Vâlcea, tinda se poate urmări sub două aspecte: tinda caldă, folosită pentru gătit, acces la pod și în cealaltă încăpere, și tinda rece, folosită ca loc de trecere și acces, unde se depozitau și produsele consumabile imediat. În privința sălii, se poate face și aici o clasificare: lavița parțială; prispa deschisă pe toată fațada; sală închisă cu parmalac și ocniță; sală închisă, dezvoltată central, cu foișor pe partea dreaptă sau stângă; sală dezvoltată pe două sau trei fațade cu și fără foișor; foișor pe stânga sau dreapta casei.

Tipul de locuință cel mai frecvent întâlnit până la începutul secolului al XX-lea a fost acela cu două încăperi, ce avea o singură intrare sau două intrări separate dinspre prispă. Odaia cu vatră (tinda), denumită “la foc”, se caracteriza prin numărul mic al pieselor de mobilier ce constau, de cele mai multe ori, dintr-o masă joasă și câteva scăunele. Acestora li se adăugau o ladă pentru păstrat mălaiul și două lavițe mobile de dimensiuni mai mari ce serveau pentru depozitul vaselor, iar uneori și pentru dormit. În unele sate, mobilierul acestei încăperi mai putea cuprinde cuiere pentru vase, dulapuri înalte și dulapuri masă. Structura odăii, denumită în Vâlcea “la sobă”, era formată dintr-o sobă de cărămidă așezată lângă peretele median, cu deschiderea către vatra din camera alăturată, un pat așezat în continuarea ei de-a lungul peretelui din spatele casei și două lavițe în colțul opus sobei pe diagonală. Într-o etapă ulterioară, apar două paturi așezate paralel cu o masă înaltă între ele(13).

Din punct de vedere al elevației, în Vâlcea întâlnim următoarele tipuri de case: casa joasă cu temelie sau soclu, care nu depășește 60-70 de cm; casa înaltă construită pe parter de lemn sau pe soclu de zidărie, în acest din urmă caz având dedesubt pivnița în care se intră printr-un gârlici închis, de cele mai multe ori, cu zăbrele: casa cu foișor, casa întărită, replica țărănească a tipului fortificat de casa boierească reprezentat prin culă. Casa cu foișor vâlceană se situează printre cele mai izbutite case românești. Adaptată unui climat moderat ca temperatură, dar schimbător prin foișorul care este, în fond, un spațiu de locuit, semiadăpostit, casa valceană este perfect integrată în peisajul și viața locală. Casa cu foișor veche se prezintă sub două variante principale: casa cu foișor joasă și casa cu foișor înaltă (14).

O statistică, realizată în anul 1912(15), ne oferă o situație clară în privința raportului între casele construite din lemn și cele din alte materiale. Astfel, 87% din case erau realizate din lemn, iar în ce privește materialul cu care se învelea acoperișul 79% din case erau învelite cu șifă sau șindrilă. Temelia era realizată din piatră de mal, munte, râu cărămidă pentru casele joase; soclu din piatră, uneori alternată cu cărămidă, la casele înalte și la cele cu foișor; temelie din popi (stâlpi)

de lemn la colțuri între care se realiza o îngrădeală din nuiiele împletite (astfel de exemplare au apărut în partea de sud a zonei Vâlcea, pe terenuri accidentate).

Pe aceste diferite feluri de temelii se așează “talpa casei”, construită dintr-o esență tare, de obicei stejar, uneori plop, care rezistă bine la umezeală. Aceste tălpi, care mai poartă denumirea de “groși” sau “urși”, sunt cioplite pe patru fețe sau rotund. Peste talpa masivă se construiesc pereții casei din bârne cioplite pe două fețe, din druieți (trunchiuri rotunde necioplite), din nuiiele împletite sau din piatră (mai ales la beciuri).

Podina, suprafața orizontală ce sta pe grinzile casei, era realizată din blane (loazbe) de fag ulucite, din nuiiele împletite sau din scândură dispusă între grinzi. Pardoseala, la majoritatea caselor, se făcea din lut, amestecat cu pleavă și bălegar de cal. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea a început să apară pardoseala din scândură de brad, iar apoi cea din cărămidă. Spre deosebire de alte regiuni cu arhitectură de lemn, ale căror case rămân în număr mare netencuite, și, deci, cu lemnul aparent, în Vâlcea toate sunt tencuite și văruiate. Tencuirea caselor se face prin baterea în prealabil a unor nuiiele de alun crăpate în două cu cuțitoaie sau a unor pene de lemn de care se prinde stratul gros de lut, peste care se așterne tencuiala subțire, iar apoi varul.

Indiferent de planul și elevația caselor s-au folosit două tehnici de realizare a pereților, cea a cununilor orizontale de bârne (blockbau) și cea a construcțiilor din lemn din bârne scurte (fachwerk). Primul, specific pereților din bârne sau druieți lungi de 5-10 metri realizați în forma unei cununi, are trei feluri de prindere la capete: cheotoare rotundă, cheotoare dreaptă și cheotoare în coadă de rândunică, care constă în două creștături în unghi ascuțit, care formează la capătul bârnei un trapez ce se îmbină cu trapezul bârnei alăturate. Cel de-al doilea sistem, mai rar folosit și mai recent, înlocuiește sistemul modular al cununii de bârne cu sistemul montanților fiși, dispuși pe verticală la unu - doi metri. Bârnelor cioplite cu “limbă” la capete sunt prinse în ulucul montantului. Uneori, între montanți se puneau cărămidă. Cununa modulară (pereții din bârne scurte) era legată jos de cadrul tălpilor, iar sus de cel al grinzilor cosoroabe care serveau de legătură capriorelii.

Îmbinarea utilului cu frumosul caracterizează din plin concepția artistică a meșterului constructor de case. Tot ceea ce se raportează la fațada locuinței și nu numai, dacă avea în vedere poarta și alte elemente ale gospodăriei, este supus unei operații de chirurgie estetică, în cazul locuinței foișorul fiind centrul de greutate. Categoriile de motive decorative în lemn sunt: decorul cioplit și sculptat aplicat la fațadă, sală și foișor; decorul prin scrijelire cu scoaba, care se aplică la podine, parmalacul sălii, și, uneori, la uși; decorul în trafor care cunoaște o mare răspândire între cele două războaie mondiale. În privința decorului în stuc, acesta constă în mici motive reliefate în tencuiala proaspătă la colțuri, ferestre și, uneori, tavanul. Ca motive decorative predomină rozeta și dinții de lup.

Casa vâlceană și tot ce ține de mediul construit al omului din acest ținut poartă pecetea unei intense și continui preocupări de ordin estetic, mergând de la grija pentru detaliul mărunț al ornamentației până la încadrarea armonioasă în peisaj, însușire supremă a unei opere arhitectonice. Ca și în alte ținuturi românești, de o parte și de alta a Carpaților, tradiția arhitecturii a folosit și în Vâlcea mai ales lemnul pentru construirea nu numai a caselor, ci și a nenumăratelor altor feluri de construcții și de unelte. Putem astfel vorbi de o adevărată “civilizație a lemnului”, care dăinuie în forme admirabile, unind funcțiile utilitare cu înfățișarea artistică (16).

NOTE:

1. *** *Arta populară din Vâlcea*, Râmnicu Vâlcea, 1972, p.7
2. L.Badea, C.Rusenescu, *Județul Vâlcea*, Editura Academiei, București, 1970, p.66
3. Ion Conea, *Țara Loviștei*, București, 1935, p.28
4. Dinică Ciobotea, *Istoria moșnenilor(1829-1912)*, Editura Universitaria, Craiova, 1999, p.178
5. Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, Editura Academiei, București, 1958, p. 84
6. Henri H. Stahl, Paul H. Stahl, *Civilizația vechilor sate românești*, Editura Științifică, București, 1968, p.27
7. Paul Petrescu, Paul H. Stahl, *Construcții țărănești din Vâlcea*, în *Studii și Cercetări de istoria artei*, Seria Artă Plastică, tomul 12, nr.1, 1965, p.135
8. Idem, *Olăria țărănească din Vâlcea*, în *Ibidem*, p.160
9. Viorica Tătulea, *Mobilier țărănesc din Oltenia*, Editura Sport-Turism, București, 1989, p.110
10. Denumire întâlnită în satele situate pe Valea Luncavățului și cea a Oltețului
11. Monica Budiș, *Gospodăria rurală din România*, Editura Etnologică, București, 2004, p. 10
12. *** *Atlasul Etnografic Român*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 2003, p.204
13. Georgeta Stoica, *Arhitectura interiorului locuinței țărănești*, Râmnicu Vâlcea, 1974, p.48
14. *** *Arta populară din Vâlcea*, 1972, p.13
15. Leonida Colescu, *Statistica clădirilor și a locuințelor din România*, întocmită pe baza Recensământului general al populațiunii din 19 decembrie 1912-1 ianuarie 1913, București, 1920
16. *** *Arta populară românească*, Editura Academiei, București 1969, p.70